

Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (İSMUS), II/2 (2017), s. 1-21

FRANSA'NIN YOK SAYILAN KARA TARİHİNDEN BİR KESİT: 100. YILINDA UNUTULMUŞ KUB KUB KATLIAMI (15 KASIM 1917)

Ahmet KAVAS*
Muhammed TANDOĞAN**

Özet

Çad Cumhuriyeti'nin Abeşe şehri ve çevresi, 1909 yılında Fransa tarafından işgal edilmiştir ve sömürge idaresinin ihdas edilmesi sırasında 1917'de yaşanan en önemli olay, halk arasında olduğu kadar resmi kayıtlarda da "Kub Kub Senesi" adıyla bilinen ülke âlimlerinin toplu öldürülmesidir. Afrika'nın sömürge tarihinde benzerine çok az rastlanan bu katliama verilen isim, toplum hafızasında derin ve yıkıcı izler bırakmıştır ki, "Pala Yılı/Senetü'l-Kub Kub" gibi isimlendirmelerle canlılığını halen korumaktadır. Ülke tarihinin en karanlık sayfalarından birini oluşturan ve geçmişin tozlu sayfalarında Fransa'nın tüm sömürgecilik dönemine ibret-âmir bir şekilde şahitlik eden bu olay, Afrika halkları nezdinde bir haçlı mezalimi olarak da algılanmaktadır. Fransızların siyasi ve askeri operasyonlarına karşılık bölge halklarının işgal ve sömürgeciliğe karşı ortaya koyduğu mücadele, sömürge idaresini kurmak isteyenler nezdinde, Çad havzasında hâkimiyet ve nüfuz tesis etmenin hiç de beklenildiği kadar kolay olmayacağını göstermiştir. Buna rağmen dönemin en güçlü ilim merkezlerinin başında gelen Abeşe'de (Vadây) işgalin ardından uygulanan sömürgeci siyaset kültürel, iktisadi ve nüfus yoğunluğu açısından ülkede büyük bir gerileme yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Acımasızca çok sayıda âlimin öldürüldüğü bu hadisenin, ülke tarihi kadar kıta tarihi için taşıdığı öneme rağmen bugüne kadar sınırlı araştırmalarla geçiştirildiği anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çad Cumhuriyeti, Vadây, Abeşe, Kub Kub Katliamı, Sömürgecilik, Fransa.

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı, ahkavas@gmail.com

** Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih Anabilim Dalı, tandoganmuhammed@gmail.com

A PERIOD FROM IGNORED SHAME HISTORY OF FRANCE: THE CUT-CUT MASSACRE, WHICH WAS FORGOTTEN IN ITS 100th ANNIVERSARY (NOVEMBER 15, 1917)

Abstract

The city of Abeche of the Republic of Chad and its surroundings were invaded by France in 1909, and the most important incident that was encountered in 1917 during the establishment of the colonial administration was the massacre of scholars (ulama) of the country, which is known as “the cut-cut year” among the public as well as in official records. The name given to this massacre, which is very rare in Africa’s colonial history, has left deep and devastating impressions in the social memory, such that it still remains its aliveness through appellations, such as “The Year of Machete/The Year of Cut-Cut”. This incident, which constitutes one of the worst pages in the history of the country and witnesses in an exemplary way to the entire period of colonialism of France in dusty pages of the history, is also perceived as a crusader atrocity in the eyes of the people of Africa. The struggle of the people of the region against the invasion and the colonialism in response to political and military operations of the French indicated in the eyes of those, who want to establish their colonial rule, that establishing dominance and influence in the Chad basin would never be as easy as expected. Nevertheless; the colonial policy that was implemented after the invasion in Abeche (Wadai), which was one of the most powerful scientific centers in the period, caused a great regression in the country in terms of culture, economics and population density. Despite the significance of this incident, in which a great number of scholars were brutally murdered, for the continent as well as the history of the country, it has been understood that this incident was glossed over through limited uptil now.

Keywords: The Republic of Chad, Vadai, Abeche, The Cut Cut Massacre, Colonialism, France.

19. yüzyılın sonlarına doğru, bugünkü Çad'ı oluşturan topraklar üzerinde çeşitli güç savaşları yaşanmaktaydı. İngilizlerin bölgedeki ajanları, Kahire merkezli olarak Sudan'ın komşusu konumundaki Vadây ve Bagirmi sultanlıklarını silah zoruyla işgal hazırlığındaydı. Fransızlar ise Şari Nehri'nden aşağıya inen Émile Gentil'in birliklerine Cezayir'den Fourneau-Lamy ile Nijer'den Joalland-Meynier misyonlarıyla destek veriyordu. Buna mukabil Senûsiye Kardeşliği, 1899'da Tibesti'nin doğusundaki Garû'yu üs edinip burada zaviyesini kurarak müstevlilere karşı direniş sürecini başlattı. Osmanlı Devleti'nin desteğiyle sahadaki görünürlüğünü arttıran Senûsiler, 19. yüzyılın ikinci yarısından beri Trablusgarp hinterlandındaki nüfuz alanlarını genişletti ve bu sayede Büyük Sahra'da açtığı zaviyelerin de gücüyle güneye doğru sarkmayı başararak Avrupa sömürgeciliğine karşı sert bir mukavemet hattı tesis etti. Bu süreçte Çad'daki Tibesti'de, Tibu-Reşâde ve Ayn Galaka merkezli Borku ile Nijer'deki Bilma'da, Tibu-Kavar ve Cezayir'in güneydoğu ucundaki Cânet'te kurulan Ezgar Tevârik kazaları, jandarma mehri¹ birlikleri ve müteaddit karakollarla takviye edildi ve bu tedbirler sayesinde Osmanlı Devleti'nin güney bölgeleriyle irtibatı kolaylaştırıldı. Trablusgarp hinterlandı içerisinde yer alan Kânim, Bornu, Kavar, Bilma, Bagirmi, Tibesti (Garû), Bi'ru'l-Alâlî, Ecânika, Borku, Ayn Galaka ve Vadây (Abeşe) başta olmak üzere uç sınır bölgelerini düzenli sûrette genişleten bu yeni idari yapılar, İngiltere'nin yanı sıra Fransa'nın işgal teşebbüslerine karşı ortaya konan siyasi başarının önemli göstergeleriydi.

Bu siyasi ve askeri hamleler yanında bölge halklarının işgal ve sömürgeciliğe karşı ortaya koyduğu mücadele, Fransa'da Büyük Sahra'ya nüfuz etmenin hiç de beklenildiği kadar kolay olmayacağı intibah uyandırdı. Öyle ki; Senûsiler, Ayn Galaka (Borku) ve Bi'ru'l-Alâlî'ye kadar nüfuz alanlarını genişleterek Vadây ve Bagirmi sultanlıklarının bölgedeki en güçlü müttefiki oldular. Ancak bu çabalar, Fransızların bölgedeki ilerleyişini durduramadı.² Birinci Dünya Savaşı öncesi karmaşık ilişkiler ağı içerisindeki ittifak kurma faaliyetleri ise kısmi de olsa Fransa'yı zor

¹ Mehri (Arapça'da mehriyye, çoğulu: mehârî, mehârâ) ismi, soylu Mehre b. Haydân kabilesine ait dayanıklı koşu atlarına verilmekle birlikte Afrika'da bu asil hayvana nispetle güçlü, dayanıklı, iri cüsseli ve süratli koşan deve cinsi için kullanılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.kisa.link/5B78>

² N. Levtzion, "Çad (Chad)", *The Encyclopaedia of Islam*, C. XII, H. A. R. Gibb vd. (Eds.), (Leiden: E. J. Brill, 1986), 163-167.

durumda bırakıyordu. Bütün bunlara rağmen nihai belirleyici etken, dönemin en büyük sömürge gücü olan İngiltere'nin 1878 Berlin Konferansı'nın izdüşümü olarak imzaladığı 1893 İngiltere-Fransa Dostluk Antlaşması'nın ardından Osmanlı'ya yönelik tutumunu değiştirmesi ve Fransa'yla birlikte hareket etmeyi benimsemesi oldu. Bu süreçte stratejik bir plan üzere hareket eden Fransa, Bahrü'l-Gazel ve Yukarı Nil havzasına bir sefer heyeti göndererek, işgal ettiği Faşoda meselesinde İngilizleri masaya oturmaya zorlamak ve taviz koparmak istiyordu. Zira İngiltere, Mısır'ın güvenliği gerekçesiyle Mısır Sudanı'nı işgal etmeye niyetlendi. Bunun üzerine Fransızlar, İngilizlerin Mısır'ı işgalini uluslararası kamuoyunda mahkûm edebilmek için Yukarı Nil vadisine askeri birliklerini gönderdi. Ancak İngiliz baskısı sonucu Faşoda'dan askeri güçlerini çeken Fransa için bu durum büyük bir hezimet olsa da, bu sürecin bir tezâhürü olarak 21 Mart 1899 tarihli İngiliz-Fransız Mukavelenamesi'yle birlikte Çad Gölü havzası sömürgeciliğin buluşma noktası oldu. Bu süreçle birlikte Dârfûr, İngiliz hâkimiyetinde kalırken; Fransa'ya Çad'ın doğu ve kuzey kısımlarındaki Vadây, Bagirmi ve Kânim ile ahalisi daha önce tamamen Senûsilere intisap eden Borku, Ennedi ve Tibesti (BET) bırakıldı. Kısacası, dönemin en güçlü kolonyal güçleri İngiltere, Fransa ve Almanya kendi aralarında Nijerya, Kamerun, Çad ve Nijer topraklarını taksim ettiler.

Bu paylaşım ve beraberinde gelen işgal girişimleri sürecinde Fransızların kullandıkları orantısız güce karşı Çadlıların mukavemeti yedi yılı aşkın sürdü ve bu süreçte Fransız Komutan Amédée-François Lamy'nin öldürüldüğü Kuseyri (Kusseri) Savaşı (22 Nisan 1900), her iki tarafın ağır kayıplar verdiği en kanlı tarihi olay oldu. 1900 Eylülünde Fransa Sömürge Valiliği tarafından görevlendirilen Albay Moll ve Dr. Chapopen, Çad Gölü kıyısında Alman müstemlekesi hududuna yakın bir konumda Kuseyri askeri üssünü yeniden tesis ettikten sonra beraberindeki askeri birliklerle Bahrü'l-Gazel üzerinden Kânim'den iki top ve hecin süvari askerleriyle müfrezesini takviye ederek Abeşe'ye hareket etti.³ Bu misyon Nijer'deki Tava bölgesine kadar inerken; Yüzbaşı Sergent Bouthell, profesyonel yüz tüfekli asker ile birlikte işgal ettiği yerleri tek idari çatı altında toplayarak,

³ John Spencer Trimingham, *Islam in West Africa*, (Oxford: Clarendon Press, 1959), 99-101.

Saint Maria blokhavzını⁴ inşa etti.⁵ Kuseyri Savaşı'nda ağır yara alan Râbih b. Fazlullah'ın 1900'de ölümünün⁶ ardından Fransızlar, başkent Dikva'yı (günümüzde Nijerya'nın kuzeydoğusu) işgal edebildi. Ancak oğul Fazlullah, 1909'da babası gibi aynı uğurda ölünceye kadar sömürgeciliğe karşı mücadelesini sürdürdü ve 1911'de gerçekleşen Ayn Câlâ Savaşı'yla birlikte mahalli direniş sona erdi.⁷

Fransızların Vadây'ı (Abeşe'yi) 23 Ağustos 1909'da işgal ederek buraya yerleşmeleri üzerine Kabka ve Ennedi'deki nüfuz bölgelerinden çekilen Vadây Hâkimi Dûd Mürre ile Dâr Mesâlit'teki Sultan Tâcüddin ittifak ederek direnişe geçtiler. Bu süreçte protektora (himaye) yönetimini kabul etmeyen Maba kabilelerinden Kodoy, Veled Cema, Ebû Şarîb, Kelingen, Mimi ve Havâlis toplulukları kuzeyden Senûsî (İhvân) birlikleri ve doğudan Mesâlitler ile Fûrlar ayaklanarak işgalcilere karşı birlik oldular.⁸ Dûd Mürre azledilerek yerine Fransızların Kongo'da sürgünde gözetim altında tuttukları Asîl lakaplı Muhammed Adoum hâkim (akîd: serasker/ ordu kumandanı) olarak tayin edildi.⁹ Ancak Adoum'un göreve gelir gelmez uyguladığı baskılar ve koyduğu yüksek vergiler bölge halkını

⁴ Avrupalı kolonizatörlerin Afrika topraklarını işgal sürecinde mahalli/düşman unsurlar tarafından gelecek saldırıları durdurmak amacıyla yaptıkları küçük istihkâm yapıları, bir nevi beton tabyalara verilen addır.

⁵ Général Reibell, *Carnet de route de la mission saharienne Foureau-Lamy 1898-1900*, (Paris: Librairie Plon, 1934), 216-219.

⁶ Kuseyri Savaşı'nı kaybetmesi üzerine yakalanan ve hemen öldürülen Bilâdüssûdan tarihinin en büyük komutanlarından sayılan Râbih'in kafası gövdesinden ayrıldı. Fransızlar daha önce de Mali-Senegal arasında kendi işgallerine karşı direnen büyük âlim ve mücadele adamı Mamadu Lamine'i 1887 yılında yaptıkları savaşta yaralamışlar ve hemen kafasını kesmişlerdi. Kendileri gibi birer Afrikalı olan ve Senegalli Nişancılar denilen yerli askerinin ellerinde sömürgeciliğin karşısında direnen son mücadele adamlarının kafatasları pazar yerlerinde teşhir ettirildi. O dönemde Avrupalılar, Batı Afrikalı Müslümanların kafası gövdesinden ayrılan kimselerin cennete gitmeyeceğine dair bazı inançları olduğunu öğrenmişlerdi. Böylece kendilerine en büyük direnişi gösterenleri sadece öldürerek etkisiz kılmakla yetinmemişler aynı zamanda cehenneme de göndermiş oluyorlardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Kavas, *Geçmişten Günümüze Afrika*, II. Baskı, (İstanbul: Kitabevi, 2017), 101; Kavas, "Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi Öncesinde Rabih b. Fazlullah'ın Kurduğu Son Bilâdü's-Sudan Devleti ve Fransa'yla Mücadelesi", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XX, (İstanbul, 2000): 9-35.

⁷ Ferec el-Kündî, "Mietü âmin alâ ma'reketi Kub Kub el-Mensiyye", *Râbitatü Ulemâi Ehli's-Sünne (el-İstibyân)*, 12 Mayıs, 2017, <http://www.rabtasunna.com/2861-t>.

⁸ Mahamat Adoum Doutoum, *Abéché, 15 novembre 1917, Chronique d'un massacre au coupe-coupe*, Université de N'Djamena, (N'Djamena: Centre Al Mouna, 1997), 2.

⁹ Issa Hassan Khayar, *Tchad: Regards sur les élites ouaddaïennes*, (Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1984), 132.

bezdirdi. Fransızların bölgedeki misyonlarını bertaraf etmek için doğudaki Tama ile güneydoğudaki Bi'r-i Tavîl'de askeri üsler tesis ettiler. Vadây'a Fransızların girdiği ilk günlerde Dûd Mürre, firar etmeyi başardı ancak Mesâlit ile bu bölgenin ulaşım yolları kapalı olduğundan birtakım gaileler yaşadı. Fransızların bölgedeki işgal kuvvetleri iki kısımdan müteşekkil idi. Senegalli hecin süvari birlikleri ile Akîd Asîl'in emri altındaki komutanların idare ettiği birliklerden oluşan Fransız güçleri, Abeşe'nin 100 km güneydoğusundaki Terci¹⁰ mevkiinde ikamet eden Dûd Mürre ve Tâcüddin'in üzerine hücum etmeye hazırlanıyorlardı. Bu esnada içerideki Vadây yardımcı birliklerinden biri, ordugâhtan firar ile yapılan işgal hazırlığından karşı tarafı haberdar etti. Bunun üzerinde Dûd Mürre, Fransızların günlük hareketlerini tahkik etmek üzere Bi'r-i Tavîl taraflarına keşif birliği gönderdi. Buna mukabil Asîl'de Abeşe'nin doğusundaki Tama ile 170 km güneyindeki Seyla'daki Fransız askeri müfrezelerini Terci'ye sevk etti. Bu harekâttan Mesâlitlerin haberdar olduğu bilindiğinden onları şaşırtmak üzere sefer güzergâhını değiştiren Fransız işgal birliği, beklenenden önce bölgeye intikal etti ve şehri yağmaladı. Bu süreçte Asîl, bölge halkının kendisine ve Fransızlara karşı olduğunu öğrendi. Dûd Mürre ve Tâcüddin bu olayı haber alır almaz bölgeye avdetle ilk olarak Fransızları meşgul etmek üzere üzerlerine 100 kişilik süvari birliği yolladı. Kendileri de onları takip ederek diğer taraftan hücumla geçtiler ve 9 Kasım 1910'da gerçekleşen çarpışmada Albay Moll çadırı içinde öldürüldü. Dûd Mürre ve Tâcüddin'in askeri birliklerini, Senûsî İhvânı ile Mesâlit halkı oluşturuyordu. İhvân, silah yapımında ve kullanımında mahirdi. Mesâlitler ise tüfekten ziyade harbe, şankar mankar ve kılıç kullanmakta mahirdiler. Vadâylılar ise hiçbir şey bilmiyorlardı. İki saat süren çarpışmada ilk önce İhvân hücumla geçti ve ardından Mesâlitler, Fransız işgal birliğini muhasara ettiler. Moll'un öldürülmesiyle karşı tarafın savaş düzeni bozuldu. Tâcüddin ise beraberindekilerin ısrarına rağmen çarpışmaya dahil olarak vatani uğrunda can verdi. Bunun üzerine Dûd Mürre ve Mesâlitlerin iştirakiyle iki taraf karşı karşıya geldiler. Dûd Mürre elinden hafif yaralanınca hemen savaş meydanından kenara alınarak muhafaza edildi. Fransızlar, ağır bir yenilgi alarak bir zabıt Senegalli Nişancı ve Vadây yardımcı birliklerinden 100 kişi ile bir top alarak firar ettiler. Tabip vesaire dahil olduğu halde Fransızlardan 16 zabıt ile yaklaşık 400 Senegalli

¹⁰ Günümüzde bu yerleşim yeri, Çad-Sudan sınırına yakın bir mevkiide bulunmaktadır.

Nişancı, 600 Vadâylı ve Asîl'in kudretli emirlerinden Bûselgin ile beraber 8 kişi; Dûd Mürre ile Tâcüddin'in birliklerinden ise 400 kişi kadar zayıat verildi. Fransız birliklerinin firar ederken beraberinde götürdükleri hariç silah ve cephanelerin tamamı Dûd Mürre eline düştü. İhvan mesleğinden olan Tâcüddin'den sonra birader zadesi Bahrüddin, Reis Sultan tayin olundu. Buna rağmen Fransızlar, tekrardan hazırlıklara başladılar. Asîl ise vatanına ettiği ihanetten pişman olmuşsa da bölge halkının genelini nefretini kazandığından Fransızların safından ayrılamadı. Ancak alınan ağır mağlubiyetin ardından Vadâylıların birçoğu, Fransızların müzakere tekliflerini reddeden Dûd Mürre tarafına geçti ve direniş safları, günden güne artarak güçlendi.¹¹ 12 Ağustos 1911'e kadar yirmi iki çarpışma cereyan etti, düzinelerce köy kül oldu ve 1320'den fazla kişi öldü. Yaşanan bu olayların vehameti karşısında 27 Ekim 1911'de Sultan Dûd Mürre teslim olmak zorunda kaldı.¹²

Askeri Bölge Komutanı Albay Victor-Emmanuel Largeau, Asîl'i görevden aldıktan dört gün sonra, 9 Haziran 1912'de sultanlık makamını ilga ederek bölgeyi yedi idari bölgeye (kantona) bölüp doğrudan yönetim sistemine uygun olarak yeni bir devlet yapılanması kurdu. Buna rağmen bölge halkının Fransız işgaline karşı direnişi sürerken Türklerin Ayn Galaka'yı kazaya dönüştürme girişimleri, Fransızların 27 Kasım 1913'te Senûsi zaviyesini yıkmalarıyla birlikte sonuçsuz kaldı.¹³ Albay Largeau'nun 10 Şubat 1914'te Çad'ın doğusundaki Biltin'e bağlı Arada'ya gelişi ise Borku-Ennedi kampanyasının bölgeye intikalini işaret ediyordu. Haziran-Temmuz 1914'te Kavar'dan (Bilma) sevk edilen takviye birlikler tarafından Tıbesti'nin işgal edilmesi üzerine Fransız sömürgeciliği artık tüm bölgelerde hâkim oldu.¹⁴ 1913-14 yıllarında yaşanan kuraklığın neden olduğu kıtlık¹⁵ ise halkın belinin bükülmesine ve tüm işgallere sessiz kalınmasına

¹¹ BOA, *BEO*, 3924/294229, 09/Ş/1329 (3 Ekim 1911).

¹² CAOM, 4(4)D10, Rapport du Chef de Bataillon Hilaire sur la répression de l'insurrection Kodoï (1911).

¹³ Jean-Louis Triaud, "Kawsan: Analyse d'un discours politique (1916-17)", *Les temps du Sahel (hommage à Edmond Bernus)*, ed. Yveline Poncet, (Paris: IRD, 1999), 149-172.

¹⁴ Khayar, *Tchad: Regards sur les élites ouaddaïennes*, 63; Bernard Lanne, "Résistances et mouvements anticoloniaux au Tchad (1914-1940)", *Revue française d'histoire d'outre-mer*, 80/300, (3e Septembre 1993): 425.

¹⁵ Bu tarihlerde yaşanan açlık, insanların göğüslerine vurmuş ve yaşanan salgın hastalıklarla birlikte binlerce insan ölmüştür. Bu nedenle Fransızca kaynaklarda "la famine qui attaque la poitrine/göğse saldıran açlık" olarak ifade edilen bu tabir, yerel halk tarafından yerel Arapça'da "جوع الصدر / جو أم سدور" olarak ifade edilmektedir.

sebebiyet verdi. Öyle ki; bu trajedinin sonucunda nüfusun neredeyse yarısı hayatını kaybetti. Vadây ve Abeşe'de, Fransız Komutan Mayade tarafından -Eylül 1911 ve Temmuz 1914 tarihlerinde- gerçekleştirilen genel nüfus sayımları yaşanan acı tabloyu adeta özetliyordu¹⁶:

Genel Nüfus	Abeşe	Vadây
Eylül 1911	28.000	700.000
Temmuz 1914	5.000-6.000	400.000

Kuseyri Savaşı'nın ardından başlayan işgallerle birlikte Fransız sömürge hükümeti, Çad'ı merkez askeri üssü olarak belirledi ve Çad-Gabon, Kamerun, Kongo ve Orta Afrika birbirine eklemlenerek, Fransız Ekvator Afrika'sı olarak tanımlandı. Böylece tabii sınırlar ve siyasi bölgesel tanımlamalar ortadan kaldırılarak Fransız kolonileri birbirine bağlandı. İlk aşamada Fransa eliyle bölgedeki tüm ekonomik sistem bozularak bu coğrafyalarda savaştan çok daha fazla ölüme neden olundu. İkinci aşamada bölgenin en büyük geçim kaynakları tarım ve hayvancılık yok edildi. 1902'den itibaren kademeli bir şekilde bölgedeki geleneksel ticaret uygulamalarının tamamı yasaklandı. Bu durumun menfi bir neticesi olarak Vadây ile Borku, Ennedi ve Tibesti halkları büyük kıtlık ve salgın hastalıklara düşer oldular. Nihayetinde Fransızların yıkıcı politikalarını hayata geçirerek, bu bölgelere yerleşme teşebbüsleri karşısında Çad'da hâkim güç konumundaki Müslüman âlimler (ulemâ ve fukahâ=entelijansiya), kolonizatör devlete karşı direniş pozisyonu aldılar. Bu mukavemet karşısında bölge halklarını inandıkları kutsal değerlerden uzaklaştırmak isteyen Fransızlar, bir işgal planı hazırladılar ve İslâm dini ile Arap diline hükmetmenin farklı yollarını aramaya koyuldular. Çad'ın farklı bölgelerindeki tüm âlimleri, ülke yönetiminin nasıl şekilleneceği hakkında bilgi vermek bahanesiyle ardında sahtekârlık¹⁷ ve ihanetin gizlendiği bir

¹⁶ Adoum Doutoum, *Abéché, 15 novembre 1917, Chronique d'un massacre au coupe-coupe*, 2-3.

¹⁷ Keşke tarihten ilham ve ibret alan Kâtip Çelebi'nin (1609-1657) dünya toplumlarına ait bazı tespitlerde bulunduğu *Cihânnümâ* adlı coğrafya eserinde yazdıklarına kulak verilebilseydi: "Her toplumun kendine göre bir özelliği vardır: Polonya'nın köprüsü, Çekoslovakya'nın rahibi, İtalya'nın Tanrı korkusu, Almanya'nın orucu dedikleri gibi Fransa'nın da sözünde durmaması derler." Yavuz Ercan, "Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 2, (Ankara 1991): 100.

davet tertiplendiler. 1917’de Vadây bölgesindeki Abeşe¹⁸ şehrinde yerel halk arasında “Mezbahatü’s-Sâtûr” veya “Mezbahatü Kub Kub” olarak bilinen Mezbahatü Rüheybe’de 400 âlim toplandı ancak Çad’ın farklı bölgelerinden gelerek burada toplanan ulema, sabah namazının kılınması esnasında kurulan pusuda soğukkanlılıkla yok edildi.¹⁹ Öldürülenler arasında Çadlı meşhur şâir Abdülhak Abdül Evâlî es-Senûsî et-Tercemî, kardeşleri Ali es-Senûsî ve Behram es-Senûsî’nin²⁰ yanı sıra Faki Azolo, İmam Âdem, Faki Sombo Ciami (Djami) ve Faki Abdurrahman gibi nice velûd âlim yer almaktaydı.²¹ Bu yüzden meşhur tarihçi ve sosyal araştırmacı G. Villiard, bu olayı tahlil ederken şu sözleri söylemeden edemeyecekti: “Büyük bir âlimin ölümü, kusursuz bir kütüphanenin yok olması hükmündedir.” Bu olay, tarihte “Kub Kub (Çad’ın mahalli lehçesinde es-Sâtûr: Satır, Pala) Katliamı” olarak biliniyordu ve sömürgeciliğin yok sayılan kanlı tarihine şahit olarak Çad havzasında yaşayan bir âlim dahi bırakılmamış, kafaları satırlarla kesilerek öldürülmüştü. Akabinde Fransa, öldürülen âlimlerin eserlerini ve kütüphanelerindeki el yazmalarını toplayarak yakmış, bazılarını Fransız müzelerine göndermiş, çok az kısmını ise Abeşe’deki mahzenlerde saklayarak sömürge idaresine itaat eden mahalli yöneticilere teslim etmişti. Bununla da yetinmeyen Fransa, Kub Kub’un nice benzerlerini Varya (Mezbahatü Varya, 1917) ile Kânim’de (Mezbahatü Kânim, 1940) de bir insanlık suçu olarak işlemişti.²² Kub Kub Katliamı’nın²³ hemen ardından İslam’ın yayılmasında, Arap dilinin

¹⁸ Bu şehrin isminin etimolojisi, Ebû Âişe’den türemiştir. Şehir halkının kökeni Benî Helbe kabilesinden gelmektedir.

¹⁹ Mahmûd Şâkir, *Teşâd*, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1972), 48-49. Kub Kub senesinde yaşanan olaylarda öldürülenlerin sayısı bazı kaynaklarda daha az verilmektedir. Örneğin bu katliam, Bernard Lanne’ye göre 100; Mahamat Adoum Doutoum’a göre 150 küsur kişi; Khayar’a göre ise onlarca düzinesinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Lanne, “Résistances et mouvements anticoloniaux au Tchad (1914-1940)”, 427; Adoum Doutoum, *Abéché, 15 novembre 1917, Chronique d’un massacre au coupe-coupe*, 6; Khayar, *Tchad: Regards sur les élites ouaddaïennes*, 135-136.

²⁰ Hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ebubekir İdris es-Sâlimî, “Şeyhu Şuarâi Teşâd Abdülhak es-Senûsî”, *ProffG*, Mai 13, 2012, <http://www.proffg.com/?p=223>.

²¹ Mohamed Saleh İbni Oumar, “Centenaire de la triste année des ‘coupe-coupe’ (sanatal coupe-coupe)”, *Le Blog de Mohamed Saleh İbni Oumar*, Novembre 17, 2017, <http://ibni.over-blog.com/2017/11/centenaire-de-la-triste-annee-des-coupe-coupe-sanatal-coupe-coupe.html>.

²² M. Muhammed Davud, *el-Lüğâ*, (Basım yeri yok, 2016), 1240.

²³ İngilizce kaynaklarda “cut-cut massacre”, Fransızca kaynaklarda “massacre au coupe-coupe” olarak telaffuz edilen bu katliamla ilgili Şeyh Abdülhak es-Senûsî’nin yeğeni Şeyh Arumesi Yakub Mahamat’ın yazdığı şiiri incelemek için bkz. Khayar, *Le Refus de l’Ecole*, (Paris: Maisonneuve, 1976), 66.

ve İslam kültürünün bölgede hükümler olmasında büyük bir role sahip olan Vadây Hâkimi Sultan Dûd Mürre ismiyle meşhur Muhammed Sâlih görevinden el çektirilerek Encemine (veya Fort-Lamy) şehrine götürüldükten sonra öldürülen âlimlerin başları gövdesinden ayrılmış naaşları, Abeşe sınırları içerisinde yer alan vadi konumundaki Ümmü Kâmil'deki bir toplu mezara defnedildiler ve bu şehitlik, günümüzde halen varlığını muhafaza etmektedir.²⁴

Fransız sömürge otoriteleri, Çad'daki Müslüman âlimler aleyhinde işledikleri soykırım ve kitlesel hak ihlallerini inkâr etmekle kalmadılar, sömürge politikalarına muhalefet eden her kim var ise takibata tabi tutmayı ve kovuşturmayı bir görev bildiler. Bu süreçle birlikte Fransa tarafından geliştirilen sistematik ve uzun vadeli bir plan çerçevesinde İslâm diniyle mücadele, Çad'da iki aşamalı olarak devam etti: a) İslâm'a karşı propaganda yasaları uygulamaya konularak varolan sisteme alternatifin Avrupa'nın sunduğu Batılı değerlerde yattığı vurgulandı. b) Gayri meşru mevzuatın ve yozlaşmanın yayılması sağlanarak modernleşme adı altında toplumun tüm katmanlarına sunuldu. Bu sayede Fransa, yerel halkın tüm kültürel ve toplumsal bileşenini, Frankofoni olarak bilinen Fransız kültürüne dahil etmeye çalıştı. Ayrıca Fransız sömürge valisi, Fransız askeri birliklerinde Abeşelileri de asker olarak kullanmaya karar verdi ancak bu uygulama, bölge halkının protesto gösterilerine neden oldu ve en sert tepkiyi veren âlim Yahya Veled Cerma (Yahya Ould Germa) oldu. Buna bir misilleme olarak Fransız sömürge yönetimi, Şeyh Yahya ve taraftarlarının tamamını tutuklayarak hapse attı. Bu süre zarfında Şeyh Yahya'nın amcasının kızı, Akîd Magine'nin eşi Meram²⁵ Koise'ye ait Mürsel adlı esir, Topçu Subayı Guyader'i, 21 Ekim 1917'de Abeşe'deki Moll Meydanı'ndaki "tam-tam"ın bulunduğu mevkide zehirli bir bıçakla öldürdü ve beraberindeki Fransız Çavuş Malfait'yi yaraladı. Başka bir rivayete göre Fransız zabıtlarının asayiş denetimi sırasında bir mescitte sömürge askerlerinin öldürülmesinin câiz olduğuna dair fetva verildiği haberini almaları üzerine bölgeye intikal eden Fransız güçleri ile yerel halk arasında yaşanan bir arbedede bu olay vuku bulmuştu. Bu hadisenin yaşandığı tarihte, daha önce doğu cephesindeki Senegalli Nişancı taburunun başında bulunan Komutan Gérard, sömürge bölge şefi idi ve kabile sınıflarına karşı aşırı merhamet göstermiş ve

²⁴ Adoum Doutoum, *Abéché, 15 novembre 1917, Chronique d'un massacre au coupe-coupe*, 7.

²⁵ Çadlılar arasında "Meram", genelde kraliçeye verilen isimdir.

öncüllerinin izlediği politikayı şiddetle eleştirmişti. Çad havzasındaki kabile reislerinin kontrol altına alınması için “büyük bir psikolojik şok” un yaşatılması gerektiğine inanıyordu.²⁶ Mesâlit misyonundan yeni dönmüş bulunan Fransız komutan, bu olayın ardından Vadây’daki mahalli dini ve siyasi önderlerin yani fakihlerin ve yönetici sınıf kodoyların (Vadây’ın baskın etnik gurubu²⁷) karşı saldırıya geçeceğinden şüphelenerek bu bölgenin Fransız toprağı olduğunu iddia etti.²⁸ Ayrıca misilleme olarak Fransız sömürge valisi, Şeyh Yahya önderliğindeki direnişe katılan tüm tutukluların, Fransız askerinin öldürülmesinde/yaralanmasında kullanılan delici/kesici aletle öldürülmesi emrini veren bir genelge yayınladı.²⁹ 15 Kasım sabahı, 20’si fakih (mahalli dilde faki, marabu) ve kalanının büyük çoğunluğu Bambara kabilesine mensup ileri gelenler ile Piyade Teğmen Bon’un³⁰ Fransız müttefikliği teklifini reddeden Akîd³¹ Mahamat Dokom olmak üzere 100 civarında kişi öldürüldü.³² Vadây entelijansiyası tarafından oldukça planlı bir temizleme operasyonu olarak kabul edilen bu olay, Avrupa’da duyulmasın diye bölgeye takviye birlikler sevk edilerek üst düzey güvenlik önlemleri alındı. Akabinde Senûsilerle sıkı bağı olan Mehâmid kabilesi reisi Abûd Şarârâ, soruşturmanın gerçekleştirileceği Abeşe’ye nakli esnasında firar etmeye çalıştığı gerekçesiyle 40 kadar akrabası ve müttefikleriyle birlikte Biltin’de tutuklandı ve savaşa teşebbüs edip iç güvenliği tehdit ettiği öne sürülerek 11 Aralık’ta Varşaka köyü meydanında süngüyle öldürüldü. Teğmen Bailly emriyle “fakihler bölgesi”

²⁶ Jean Hilaire, *Du Congo au Nil – Ouadaï... 5 ans d’arrêt*, (Marseille: Editions de l’ASCG, 1930), 322.

²⁷ Vadây’daki bu etnik grup, yaşadıkları bölgenin çok dağlık olmasından dolayı “Kodok” ve dişlerinin biraz kırmızı olmasından dolayı “Absunûn” olarak da isimlendirilmektedir. Ele aldığımız bu tarihi olay ve bölgeyle ilgili kıymetli bilgileri tarafımızla paylaşan Çad Cumhuriyeti’nden Abeşeli Nassir Mahamat Adoum Doutoum’a ve Dibinençili Mahamoud Brahim Adoum’a teşekkürü bir borç biliriz.

²⁸ Lanne, “Résistances et mouvements anticoloniaux au Tchad (1914-1940)”, 426-429.

²⁹ Mahmûd Şâkir, *Târihu’l-İslâm -el-Abdü’l-Osmânî-*, C. 8, (Beyrut: el-Mektebetü’l-İslâmî, 1991), 556-557; “Ahdâs Mensiyye fi’l-Târihi’l-İslâmî ‘Meznahatü Kub Kub’”, Ağustos 4, 2015, <https://www.facebook.com/peacemanforislam/posts/542461332571778>, Ahmed İsmail, “Abeşe: Hâziratü’l-Fukahâi”, Ağustos 16, 2015, <http://www.islam4africa.net/more.php?catId=15&artId=90>.

³⁰ Bu Fransız subayı, o dönemde Abeşe’deki keskin nişancı birliğini komuta etmekteydi.

³¹ Fransızcası “aguid” olarak ifade edilen bu kelime, Çad’da konuşulan mahalli Maba dilinde “siyasi ve askeri yönetici” anlamına gelmektedir.

³² “Le Drame de Coupe-Coupe du 15 Novembre 1917 Survenu a Abeche et Biltine”, *Makaila*, 2 Novembre 2015, <http://www.makaila.fr/2015/11/le-drame-de-coupe-coupe-du-15-novembre-1917-survenu-a-abeche-et-biltine.html>.

olarak bilinen Şikku'l-Fakara'nın (شق الفقرة) tüm mukaddemleri (zaviyeleri) arandı. Çavuş Mekan Keyta ve Onbaşı Rosso'nun eliyle bölgedeki tüm âlimlerin hayatına son verildi ve bölgedeki siyasi nüfuz sahibi 20 kişi ise Fransız Ekvator Afrikası'na sürüldü.³³ Sömürge valisine itaatini arz etmesine rağmen Fransızlara güven vermeyen Dar Sila Sultanı Muhammed Bakhit bunlardan biriydi.³⁴ Sahra transit ticaretinin önemli merkezlerinden Abeşe'de gerçekleştirilen bireysel suikastlar, toplum üzerinde şiddetli bir baskı oluşturdu. Bu yüzden bölgenin güneybatı kesiminde muhalefet, yaklaşık 1930'a kadar sürdü. Vadây'ın geri kalan âlimleri, Sudan ve Mısır'a zorunlu olarak göç ettirildi ve İngilizlerle varolan antlaşma nedeniyle Sudan'ın lehine köyler boşaltıldı. Bölgedeki Arapça eğitim ve öğretim, bu süreçten olumsuz yönde etkilendi. Bilhassa dönemin en güçlü ilim merkezlerinden biri olan Abeşe'de kültürel, ekonomik ve demografik açıdan büyük bir gerileme yaşandı.³⁵ Kendisini Robespierre³⁶ olarak gören Gérard, baskıcı politikalarını sürdürerek adeta Abeşelilerin celladı oldu ve Mısırlılar tarafından inşa edilen tarihi Cami-i Kebîr'in yıkılmasının ardından Selâmet, Batha ve Ennedi'de gerçekleştirilen katliamlarla bölgedeki tansiyon ve sömürgecilere karşı yükselen öfkeyi iyice arttırdı.³⁷

6 Mart 1918'deki Landeroin raporuna göre³⁸, Mehâmid kabilesi reisi Abûd başta olmak üzere Abeşe'deki kabile şeyhlerinin ölümleri apaçık birer suikasttı. Askeri hiyerarşinin bölge halkı üzerindeki her türlü baskısına

³³ Fransızların toplumun huzur ve refahı için "tehlikeli" olarak tanımladıkları ve bu bahaneyle sürgüne gönderdikleri ileri gelenler arasında Magine, eski Akîd Bire, Melik Kodoy Ömer, eski Akîd Kodoy Kacugur, iki meşhur âlim Halil ve Beşir yer almaktaydı. Kraliyet ailesinden Meram Zenâbe (Dûd Mürre'nin kız kardeşi), Meram Rukiye (Dûd Mürre'nin kızı ve Ahmed Facak'ın eşi), Meram Koise, Akîd Catne Abdulay ve Akîd Reşid Usta Kebîr Encemine'ye gönderildi. Şeyh el-Hâc Necib es-Senûsi, Abdurrahman es-Senûsi, Şeyh Dûde ve çok sayıda yaralı âlim ise Darfûr'a kaçmayı başararak canını zor kurtardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. Adoum Doutoum, *Abéché, 15 novembre 1917, Chronique d'un massacre au coupe-coupe*, 6-7.

³⁴ Mohamed Saleh İbni Oumar, "Centenaire de la triste année des 'coupe-coupes' (sanatal coupe-coupe)", Novembre 17, 2017, <http://ibni.over-blog.com/2017/11/centenaire-de-la-triste-annce-des-coupe-coupes-sanatal-coupe-coupe.html>.

³⁵ Johanne Favre, "La présence occidentale au Ouaddâi: Éléments pour comprendre la crise tchadienne", *Bulletin n° 4 d'information des adhérents*, (Octobre 2008): 1.

³⁶ Maximilien François Marie Isidore de Robespierre (1758-1794), Fransız Devrimi'nin liderlerinden, Fransız hukukçu ve politikacıdır.

³⁷ CAOM, 4(4)D17, Lettre 84/G du 13 novembre 1918, Ducarre à Gouverneur Général.

³⁸ CAOM, 4(4)D17; Rapport Annuel 1917, Colonel Ducarre à Gouverneur Général, Brazzaville.

rağmen bu kabile reislerinin akıbetiyle ilgili sürdürülen soruşturma dosyası, 1918 yılı boyunca kademeli olarak aydınlatıldı ve çıkan sonuç toplumda büyük bir infiale neden oldu. Zira Abeşe katliamının altında yatan sebepler, sömürge idaresinin iddialarının tam aksini işaret ediyordu. Bu durum karşısında Komutan Gérard, 3 Temmuz 1918'de Fransız Ekvator Afrikası Genel Sekreteri ve Sömürge Valisi Estèbe tarafından açığa alındı. Ancak Gérard'ın dosyası hemen kapatılmadı ve askeri mahkeme, soruşturmasını sürdürdü. Anlaşıldığına göre; 1922'de bir soruşturma kurulunun önüne çıktı ve verilen karar neticesinde ordudaki görevinden el çektirildi.³⁹

Sonuç olarak, Kub Kub senesi özelinde Vadây'da yaşanan vahşi cinayetler, toplum hafızasında derin ve yıkıcı izler bırakmıştır. “Pala Yılı/Senetül-Kub Kub/Année des Coupe-Coupes” olarak hafızalarda canlılığını halen korumaktadır.⁴⁰ Öyle ki bu olay, Çad'ın sömürgeleş(tiril)mesi tarihinin en karanlık sayfalarından birini oluşturmaktadır. Her ne sûtette olursa olsun bölgede yaşanan soykırımın ve beraberinde yapılan tahkikatın sonucu Gérard'ın aleyhine çıksa da, tarihin tozlu sayfalarında Fransa'nın -sömürgecilik dönemine ait- kanlı/kara tarihine şâhitlik eden nice acı olay vardır. Öyle ki; Batı'nın işgalleri ve sömürge politikaları, Afrika halkları nezdinde bir haçlı seferi olarak algılanmıştır. Nitekim bugünkü Nijer'de yaşanan Agades Kuşatması'nın⁴¹ (13 Aralık 1916-3 Mart 1917) ardından yaklaşık 100 âlimin tıpkı Abeşe'de olduğu gibi aynı kaderi paylaştığını burada not etmek yerinde olacaktır.⁴² Zira Merkezî Sahrâ'daki Tevârik bölgelerinin Fransız sömürge devriyeleri tarafından işgaliyle birlikte bölgedeki tüm yazma eserlerin yağma edildiğini, işgale direnen tüm kabile reislerinin ve halklarının öldürüldüğünü de tarihi bir vâkıa olarak zikretmek gerekmektedir. Araştırılırsa görülecektir ki, Afrika'nın sömürge tarihinde Abeşe, Agades ve Kânim benzeri nice Holokost vari katliamlar yaşanmıştır.

³⁹ Lanne, “Résistances et mouvements anticoloniaux au Tchad (1914-1940)”, 427.

⁴⁰ Kavas, *Geçmişten Günümüze Afrika*, 249.

⁴¹ Muhammed Tandoğan, “Afrika'nın Kuzeyini Güneyinden Ayıran Toplum Tevârikler ve Stratejik Konumları: Osmanlı-Tevârik Münasebetleri”, (Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015), 265-274.

⁴² Jean-Louis Triaud, “Un épisode oublié de la guerre de Kaosen. La lettre des savants et des notables musulmans d'Agadès au colonel Mourin (4 mars 1917)”, *Annales de l'Université de Niamey*, (Niamey, 1978): 263-271.

EK-1:

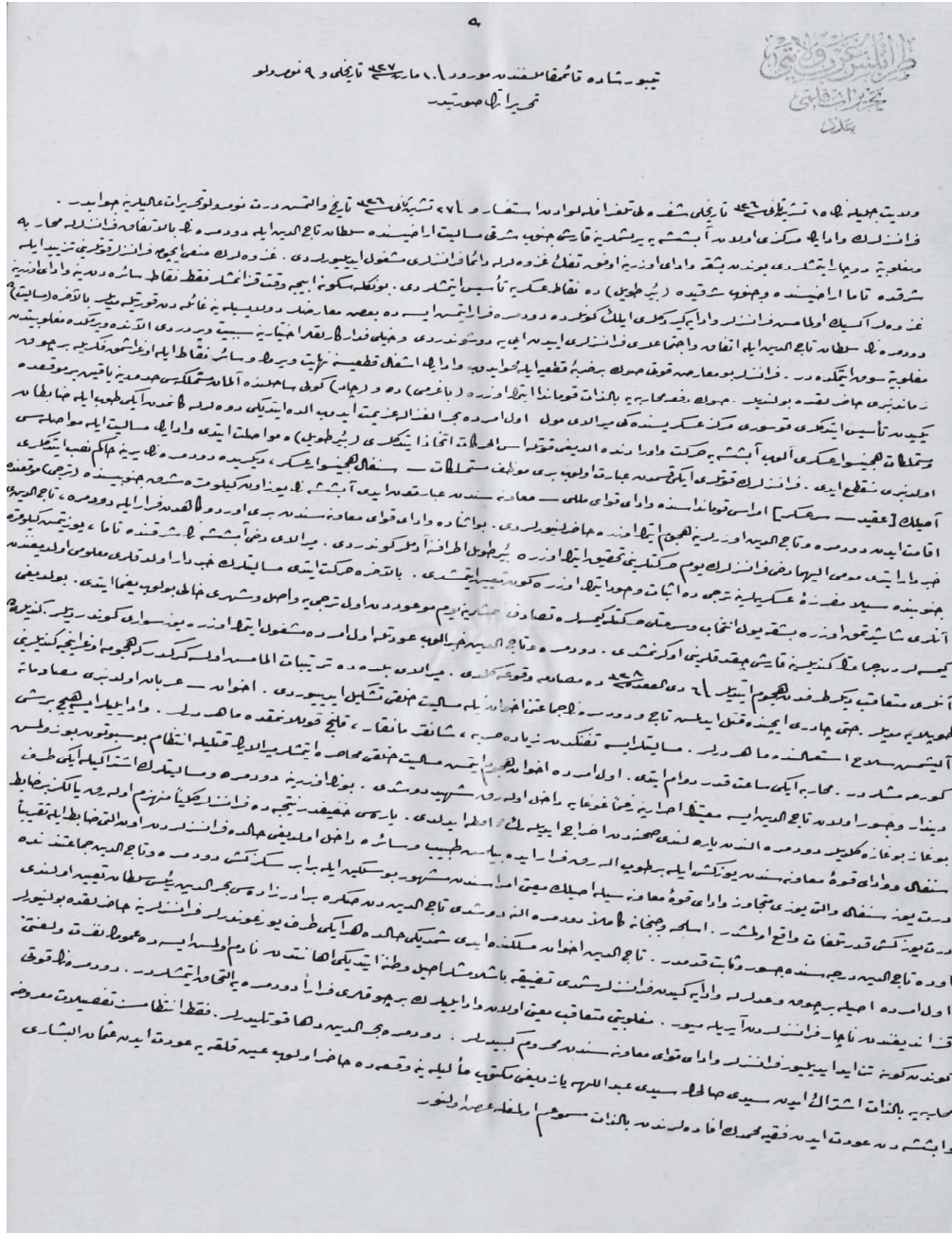
Abeşe'deki Mezbahatü Kub Kub Mezarlığı'ndan Bazı Kareler (2013),
Ahmet Kavas Özel Arşivi.

EK-2:

BOA, BEO, 3924/294229, 09/Ş/1329 (3 Ekim 1911).

[Tibu-Reşâde Kaymakamlığı'ndan Fransa'nın Vadây'ın merkezi Abeşe'ye yerleşmesine karşı bölgede gelişen siyasi olaylar ve alınması gereken tedbirlere dâir Trablusgarb Vilâyeti'ne gönderilen tahrirât sûretidir.]

Bihî

Tibu-Reşâde Kaymakamlığı'ndan mevrûd 10 Mart sene 327 tarihli ve 9 numaralı tahrîrâtın suretidir.

Vilâyet-i celîlenin 15 Teşrînisânî sene 327 tarihli şifreli telgrafla livadan istifsâr ve 27 Teşrînisânî sene 327 tarih ve altmış dört numaralı tahrîrât-ı âlîlerine cevâbtır. Fransızların Vadây'ın merkezi olan Abeşe'ye yerleşmelerine karşı cenûb-i şarkî Mesâlit arazisinde Sultan Tâcüddin ile Dûd Mürre'nin bi'l-ittifâk Fransızlarla muharebe ve mağlûbiyete dûçar etmişlerdi. Bundan başka Vadây üzerine ufak tefek gazvelerle dâimâ Fransızlar meşgul ediliyorlardı. Gazvelerin men'i için Fransız kuvvetlerini tezyîd ile şarkta Tama arazisinde ve cenûb-i şarkîde (Bi'r-i Tavîl)'de nikât-ı askeriye te'sîs etmişlerdi. Bununla sükûna epeyce vakit kazanmışlar fakat nikât-ı sâireden yine Vadây üzerine gazveler eksik olmamış; Fransızlar Vadây'a girdikleri ilk günlerde Dûd Mürre firar etmiş ise de bazı muârizlar dolayısıyla yine gâileden kurtulamadılar. Bi'l-âhire (Mesâlit)'te Dûd Mürre'nin Sultan Tâcüddin ile ittifak ve ictimâları Fransızları iyiden iyiye düşündürdü ve hayli fedâkârlıklar ihtiyârına sebebiyet verdirdi. El-ân da vermekte; mağlûbiyetten mağlûbiyete sevk etmektedir. Fransızlar bu muâriz kuvveti son bir darbe-i kat'îye ile mahv edip Vadây'ın işgâl-i kat'îsine nihâyet vermek ve sâir nikât ile uğraşmak fikriyle birçok zamandan beri hâzırlıkta bulundular. Son defa muharebeye bizzât kumanda etmek üzere (Bagirmi)'de ve (Çad) Gölü sâhilinde Alman müstemlekesi hududuna yakın bir mevkiide yeniden tesis ettikleri Kusseri merkez-i askerisindeki Miralay Moll evveleminde Bahrü'l-Gazel'e azîmet edip elde ettikleri develerle Kânim'den iki top ile zâbitân ve müstemlekât hecin-süvâr askeri alıp Abeşe'ye hareket ve oradan da aldığı kuvvetle üssü'l-harekât ittihâz ettikleri (Bi'r-i Tavîl)'e muvâsalat etti. Vadây'ın Mesâlit ile muvâsalası evvelden beri munkatı' idi. Fransızların kuvvetleri iki kısımdan ibâret olup biri muvazzaf müstemlekât - Sengâl hecin-süvâr asker, diğeri de Dûd Mürre'nin yerine hâkim nasb ettikleri Asîl'in [Akîd - Serasker] ümerâsı kumandasında Vadây kuvâ-yı millî - muâvinesinden ibâret idi. Abeşe'nin yüz on kilometre şark-ı cenûbîsinde (Terci) mevkiinde ikâmet eden Dûd Mürre ve Tâcüddin üzerlerine hücum etmek üzere hazırlanıyorlardı. Bu esnada Vadây kuvâ-yı muâvinesinden biri ordugâhdan firâr ile Dûd Mürre, Tâcüddin'i haberdar etti. Mûmâ ileyhimâ dahî Fransızların yevm-i

hareketlerini tahkik etmek üzere Bi'r-i Tavîl etrafına adamlar gönderdi. Miralay dahi Abeşe'nin şarkında Tama, yüz yetmiş kilometre cenubunda Seyla müfreze-i askeriyelerine Terci'de isbât-ı vücûd etmek üzere gün tayin etmişti. Bi'l-âhire hareket etti. Mesâlitlerin haberdar oldukları ma'lûmu olduğundan onları şaşırtmak üzere başka yol intihâb ve sür'atli hareketle kimselere tesâdüf etmemişler yine yevm-i mev'ûddan evvel Terci'ye vâsıl ve şehri hâlî bulup yağma etti. Bulduğu kimselerden cemâatin kendilerine karşı çıktıklarını öğrenmişti. Dûd Mürre ve Tâcüddin haber alıp avdetle evvelemerde meşgul etmek üzere yüz süvârî gönderdiler. Kendileri de onları müteâkib diğer taraftan hücum ettiler. 6 Zilkâ'de sene 328'de müsâdeme vukua geldi. Miralay beldede tertîbât almamış olsa gerektir ki hücumu uğrayınca kendilerini toplayamadılar. Hatta çadırı içinde katl edilmiş; Tâc ve Dûd Mürre'nin cemâatini ihvân ile Mesâlit halkı teşkil ediyordu. İhvân - urbân evvelden beri müsâdemâta alışmış silâh isti'mâlinde mahirdirler. Mesâlitler ise tüfekten ziyâde harbe, şankar mankar, kılıç kullanmakta mahirdirler. Vadâyılılar ise hiçbir şey görmemişlerdir. Muharebe iki saat kadar devam etti. Evvelemerde ihvân hücum etmiş Mesâlit halkı muhâsara etmişler; Miralay'ın katliyle intizâm büsbütün bozulmuş; dindar ve cesur olan Tâcüddin ise maiyyetinin ısrarına rağmen kavgaya dâhil olarak şehîd düştü. Bunun üzerine Dûd Mürre ve Mesâlitlerin iştirakiyle iki taraf boğaz boğaza geldiler. Dûd Mürre elinden yaralandı, sahneden ihrâc edilerek muhâfaza edildi. Yarası hafiftir neticede Fransızlar külliyen münhezim olarak yalnız bir zâbit Senegâl ve Vadây kuvve-i muâvinesinden yüz kişi ile bir top alarak firar edebilmiş; tabib vesâire dâhil olduğu hâlde Fransızlardan on altı zâbit ile takriben dört yüz Senegâl ve altı yüzü mütecâviz Vadây kuvve-i muâvinesiyile Asîl'in maiyeti ümerasından meşhur Bûselgin ile beraber sekiz kişi Dûd Mürre ve Tâcüddin cemaatinden de dört yüz kişi kadar telefât vâki olmuştur. Esliha ve cebehâne kâmilen Dûd Mürre eline düştü. Tâcüddin'den sonra birader-zâdesi Bahrüddin, Reis Sultan tayin olundu. O da Tâcüddin derecesinde cesur ve sâbit-kademdir. Tâcüddin ihvân mesleğinde idi. Şimdiki hâlde her iki taraf yorgundurlar. Fransızlar yine hâzırlıkta bulunuyorlar. Evvelemerde Asîl'e birçok va'dlerle Vadây'a giden Fransızlar şimdi tazyike başlamışlar. Asîl, vatanına ettiği ihanetten nâdim olmuş ise de umûmun nefret ve lanetini kazandığından nâçâr Fransızlardan ayrılamıyor. Mağlûbiyeti müteâkib maiyeti olan Vadâyılıların birçokları firâren Dûd Mürre'ye iltihâk etmişlerdir. Dûd

Mürre'nin kuvveti günden güne tezâyüd ediliyor. Fransızlar Vadây kuvâyı muâvinesinden mahrum gibidirler. Dûd Mürre, Bahrüddin daha kuvvetlidir. Fakat intizamsız tafsîlât-ı marûza muharebeye bizzât iştirâk eden Sidi Salih'in Sidi Abdullah'a yazdığı mektup meâliyle yine vak'ada hâzır olup Ayn Galaka'ya avdet eden Osman el-Beşşârî ve Abeşe'den avdet eden Fakîh Muhammed'in ifâdelerinden bizzât mesmûum olmağla arz olunur.

KAYNAKÇA**Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul, Türkiye**

BOA. BEO. 3924/294229, 09/Ş/1329 (3 Ekim 1911).

Centre des archives d'Outre-mer (CAOM), Aix-en-Provence, Fransa

CAOM. 4(4)D10. Rapport du Chef de Bataillon Hilaire sur la répression de l'insurrection Kodoï (1911).

CAOM. 4(4)D17. Rapport Annuel 1917. Colonel Ducarre à Gouverneur Général. Brazzaville.

CAOM. 4(4)D17. Lettre 84/G du 13 novembre 1918. Ducarre à Gouverneur Général.

Kitaplar, Makaleler, Tezler, Ansiklopedi Maddeleri

Davud, M. Muhammed. el-Lüğa. Basım yeri yok, 2016.

Doutoum, Mahamat Adoum. Abéché, 15 novembre 1917, Chronique d'un massacre au coupe-coupe. Université de N'Djamena, N'Djamena: Centre Al Mouna, 1997.

Ercan, Yavuz. "Seyyid Mehmed Emin Vahid Efendi'nin Fransa Sefaretnamesi." AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM). S. 2, Ankara 1991: 73-125.

Favre, Johanne. "La présence occidentale au Ouaddaï: Eléments pour comprendre la crise tchadienne." Bulletin n° 4 d'information des adhérents. Octobre 2008: 1-2.

Hilaire, Jean. Du Congo au Nil - Ouadaï... 5 ans d'arrêt. Marseille: Editions de l'ASCG, 1930.

Kavas, Ahmet. "Afrika'nın Sömürgeleştirilmesi Öncesinde Rabih b. Fazlullah'ın Kurduğu Son Bilâdü's-Sudan Devleti ve Fransa'yla Mücadelesi." Osmanlı Araştırmaları. S. XX. İstanbul 2000: 9-35.

Kavas, Ahmet. Geçmişten Günümüze Afrika. II. Baskı. İstanbul: Kitabevi, 2017.

Khayar, Issa Hassan. Le Refus de l'Ecole. Paris: Maisonneuve, 1976.

- Khayar, Issa Hassan. Tchad: Regards sur les élites ouaddaïennes. Paris: Editions du Centre National de la Recherche Scientifique, 1984.
- Lanne, Bernard. “Résistances et mouvements anticoloniaux au Tchad (1914-1940).” *Revue française d’histoire d’outre-mer*. 80/300. 3e Septembre 1993: 425-442.
- Levtzion, Nehemia. “Čad (Chad).” *The Encyclopaedia of Islam*. C. XII, H. A. R. Gibb vd. (Eds.), Leiden: E. J. Brill, 1986, 163-167.
- Reibell, Général. *Carnet de route de la mission saharienne Foureau-Lamy 1898-1900*. Paris: Librairie Plon, 1934.
- Şâkir, Mahmûd. *Târihu'l-İslâm -el-Ahdü'l-Osmânî-*. C. 8. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1991.
- Şâkir, Mahmûd. *Teşâd*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1972.
- Tandoğan, Muhammed. “Afrika'nın Kuzeyini Güneyinden Ayıran Toplum Tevârikler ve Stratejik Konumları: Osmanlı-Tevârik Münasebetleri”. *Basılmamış Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, 2015.
- Triaud, Jean-Louis. “Un épisode oublié de la guerre de Kaosen. La lettre des savants et des notables musulmans d'Agadès au colonel Mourin (4 mars 1917).” *Annales de l'Université de Niamey*. Niamey, 1978: 263-271.
- Triaud, Jean-Louis. “Kawsan: Analyse d'un discours politique (1916-17).” *Les temps du Sahel (hommage à Edmond Bernus)*. ed. Yveline Poncet. Paris: IRD, 1999, 149-172.
- Trimingham, John Spencer. *Islam in West Africa*. Oxford: Clarendon Press, 1959.

İnternet Kaynakları

- “Ahdâs Mensiyye fi't-Târihi'l-İslâmî ‘Mezbahatü Kub Kub’.” Ağustos 4, 2015. <https://www.facebook.com/peacemanforislam/posts/542461332571778>.
- “Le Drame de Coupe-Coupe du 15 Novembre 1917 Survenu a Abeche et Biltine.” Makaila. Novembre 2, 2015. <http://www.makaila.fr/2015/11/le-drame-de-coupe-coupe-du-15-novembre-1917-survenu-a-abeche-et-biltine.html>.

el-Kündî, Ferec. “Mietü âmin alâ ma’reketi Kub Kub el-Mensiyye.” Râbitatü Ulemâi Ehli’s-Sünne (el-İstibyân). Mayıs 12, 2017. <http://www.rabtasunna.com/2861-t>.

es-Sâlimî, Ebubekir İdris. “Şeyhu Şuarâi Teşâd Abdülhak es-Senûsî.” ProffG. Mai 13, 2012, <http://www.proffg.com/?p=223>.

İbni Oumar, Mohamed Saleh. “Centenaire de la triste année des ‘coupe-coupes’ (sanatal coupe-coupe).” Le Blog de Mohamed Saleh Ibni Oumar. Novembre 17, 2017. <http://ibni.over-blog.com/2017/11/centenaire-de-la-triste-annee-des-coupe-coupes-sanatal-coupe-coupe.html>.

İsmail, Ahmed. “Abeşşe: Hâzıratü’l-Fukahâi.” Ağustos 16, 2015.

<http://www.islam4africa.net/more.php?catId=15&artId=90>.